অধ্যায় ১৫ ঃ সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান

অধ্যায় গাঁথনি

১৫.১ উদ্দেশ্য
১৫.২ পৰিচয়
১৫.৩ সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান
১৫.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৫.৫ অধিক জানিবলৈ
১৫.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৫.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাষা-বিজ্ঞানৰ এটা উল্লেখযোগ্য শাখা সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ বিষয়ে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰিব পাৰিব
- সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ প্ৰকাৰ সম্পৰ্কে জানিব পাৰিব
- ভাষা আৰু সামাজিক শ্ৰেণী সম্পৰ্কে জানিব পাৰিব
- ভাষা আৰু লিঙ্গভেদৰ ধাৰণা স্পষ্ট হ'ব
- ভাষিক যোগাযোগ সম্বন্ধে যথাযথ ব্যাখ্যা আগবঢ়াব পাৰিব।

১৫.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টো 'ভাষাৰ বিভিন্ন ৰূপ আৰু ভাষা-বিজ্ঞান' শীৰ্ষক পাঠ্যবিষয়ৰ শেষৰ অধ্যায়। ইয়াৰ আগৰ অধ্যায়সমূহত আপুনি ইতিমধ্যে ভাষা-বিজ্ঞান আৰু ভাষা-বিজ্ঞানৰ বিবিধ প্ৰকাৰ সম্পৰ্কে পুঙ্খানুপুঙ্খভাৱে অধ্যয়ন কৰি আহিছে। এই অধ্যায়ত ভাষা-বিজ্ঞানৰে এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ শাখা সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ সম্যক জ্ঞান লাভ কৰিব।

আপুনি এটা কথা জানে যে, ভাষা আৰু সমাজ পৰস্পৰ সম্পৰ্কযুক্ত। ভাষা আহৰণ এক সামাজিক প্ৰক্ৰিয়া আৰু এই সামাজিক প্ৰক্ৰিয়াত সমাজ একোখনক প্ৰভাৱিত কৰা কাৰকসমূহে ভাষাৰ ওপৰতো প্ৰভাৱ পেলায়। এনে কাৰকসমূহ ঘাইকৈ সামাজিক পৰিৱেশ, ব্যক্তিৰ সামাজিক স্থিতি, শিক্ষা-দীক্ষা, বৃত্তি, ক্ষমতা, লিঙ্গ আদি। মানুহ যিহেতু সমাজৰ অংশীদাৰ, গতিকে সেই নিৰ্দিষ্ট সমাজখনত বসবাস কৰা সমাজৰ অংশীদাৰসকলৰ আচাৰ-আচৰণৰ লগতে ভাষা ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তেও বক্তাৰ সংস্কাৰ আৰু তেওঁ প্ৰতিনিধিত্ব কৰা সমাজখন প্ৰতিফলিত হয়। আপুনি এই

অধ্যায়টোৰ জৰিয়তে সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ বিষয়ে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰাৰ লগতে ভাষিক যোগাযোগ সম্বন্ধে জানিব পাৰিব।

১৫.৩ সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান

সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান ভাষা-বিজ্ঞান অধ্যয়নৰ এনে এক ক্ষেত্ৰ য'ত ভাষা-বিজ্ঞান আৰু সমাজতত্ত্ব, লগতে অন্যান্য মানৰ বিজ্ঞান একত্ৰিত হৈ ভাষাৰ কথিত ৰূপ আৰু অন্য মানৰ আচৰণৰ ভাষিক ৰূপৰ অধ্যয়ন কৰে। ইংৰাজী ভাষাৰ Socio (society) আৰু linguistics শব্দৰ সংযোজনত গঠিত Sociolinguistics শব্দৰ অসমীয়া প্ৰতিশব্দ হিচাপে 'সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান' পৰিভাষাটো ব্যৱহাৰ কৰা হয়, যাক চমুকৈ ভাষাৰ সামাজিক দিশৰ পদ্ধতিগত অধ্যয়ন বুলি ক'ব পাৰি। ভাষা-বিজ্ঞানৰ এটা শাখা হিচাপে সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান বিষয়টি আপেক্ষিকভাৱে নতুন। ঊনবিংশ শতিকাৰ পঞ্চাশৰ দশকতে ভাষাচৰ্চাৰ লগত পোনপটীয়াভাৱে ভাষাৰ সামাজিক দিশ, পা�ৰস্পৰিক প্ৰভাৱ আদিৰো আলোচনা হোৱা দেখা যায় যদিও সেই সময়লৈকে 'সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান' হিচাপে ইয়াৰ চৰ্চা হোৱা নাছিল। ১৯৫২ চনত Haver C. Currie-এ 'A Projection of Socio-linguistics : The relation of speech to social status' নামৰ এটা প্ৰবন্ধত Sociolinguistics শব্দটো পোন প্ৰথমে ব্যৱহাৰ কৰে বুলি জনা যায়; কিন্তু ইউজিন নিদা (Eugene Nida) ই তেওঁৰ Morphology নামৰ গ্ৰন্থৰ দ্বিতীয় সংস্কৰণত প্ৰকৃতাৰ্থত ভাষাবিজ্ঞানৰ প্ৰসঙ্গত পোনপ্ৰথমে উক্ত শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰে।

'Sociolinguistics' নামটোৰ সম্বন্ধে প্ৰথম অৱস্থাত পণ্ডিতসকলৰ মাজত মতভেদ থকা পৰিলক্ষিত হয়। যিহেতু ভাষা মাত্ৰেই সামাজিক, সমাজক বাদ দি ভাষা নহয় সেয়ে কিছুমান পণ্ডিতে ভাষাৰ এনে অধ্যয়নক 'the sociology of language', 'the ethonography of speaking' ইত্যাদি নামৰহে পোষকতা কৰিছিল; কিন্তু পাছলৈ 'Sociolinguistics' শব্দটোৱেই স্থায়ীভাৱে ব্যৱহৃত হ'বলৈ ধৰিলে আৰু ভাষা-বিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ পৰিসৰ আৰু চিন্তা-চৰ্চাৰ গভীৰতাৰ লগে লগে সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান বিষয়টোৱেও অধিক গুৰুত্ব পাবলৈ ধৰিলে।

নৃতাত্ত্বিক, সমাজবিজ্ঞানী, মনোবিজ্ঞানী আদি বিভিন্ন দিশৰ পণ্ডিতসকলে সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ বিভিন্ন সংজ্ঞা দাঙি ধৰিছে; কিন্তু সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ 'সামগ্ৰিক বিষয়'ক কোনো বিশেষ সংজ্ঞাৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰাটো অতি কঠিন। তথাপি সামাজিক পৃষ্ঠভূমি আৰু সমাজৰ লগত ভাষাৰ সম্পৰ্কই এই সংজ্ঞাসমূহৰ মূল আধাৰ।

হাডছ্নৰ মতে, "The study of language in relation to society" অৰ্থাৎ "সমাজৰ সম্বন্ধত ভাষাৰ অধ্যয়ন।"

ডেভিড ক্ৰিষ্টেলে *Encyclopedia of Language*-ত সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ সূত্ৰ দিছে এনেদৰে— "The study of the interaction between language and the structures and fuctioning of sociey.) (p.418) "সমাজত ব্যৱহৃত ভাষাৰ গঠন আৰু কাৰ্যকৰী ৰূপৰ অধ্যয়নেই সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান।"

Joshua A Fishman এ *Language in Sociocultural Change* নামৰ গ্ৰন্থত সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ (ফিছমেনৰ মতে, ভাষাৰ সমাজতত্ত্ব) সংজ্ঞা দিছে এনেদৰে— ''The sociology of language focuses upon the entire gamut of topics related to social organization of language behaviour, including not only language usage per se but also language attitude, overt behaviour toward language and toward language users.'' (*A Glossary of Sociolinguistics*) অৰ্থাৎ 'ভাষাৰ সমাজতত্ত্বই সামাজিক সংগঠনসমূহৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ সমগ্ৰ দিশৰ ওপৰত আলোকপাত কৰে, কেৱল ইমানেই নহয় ভাষা-ব্যৱহাৰকাৰীসকলৰ ভাষিক আচৰণ, ভাষা-ব্যৱহাৰিকসকলৰ তেওঁলোকৰ ভাষাৰ প্ৰতি থকা মানোভাবৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।''

দৰাচলতে ক'বলৈ গ'লে, ভাষাৰ আলোচনা সমাজ বিজ্ঞানৰে (Social Science) অন্তৰ্গতবিষয়। সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰতো এই কথাষাৰ প্ৰযোজ্য। ই বহুমাত্ৰিক আৰু ব্যাপক বিষয়। সেয়ে ইয়াক এটা নিৰ্দিষ্ট সংজ্ঞাৰ ভিতৰত ধৰি ৰখা টান। সাধাৰণভাৱে ক'বলৈ হ'লে সমাজত ভাষা (Language in Society) সম্পৰ্কীয় সকলো বিষয়ৰ বিজ্ঞানসন্মত, যুক্তিনিষ্ঠ অধ্যয়নকে সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান পৰিভাষাটোৱে সামৰি লয়। ই মূলতঃ সমাজৰ সম্বন্ধত ভাষাৰ আলোচনা কৰে; ভাষাৰ বৈচিত্ৰ্য অধ্যয়ন কৰে আৰু ভাষা-বৈচিত্ৰ্যৰ কাৰণসমূহ জানিবলৈ বিচাৰে। অৰ্থাৎ সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানে ভাষিক ভিন্নতাৰ অধ্যয়ন, ভাষিক পৰিৱৰ্তনৰ কাৰণ আৰু ভাষিক পৰিৱৰ্তনত কি কি কাৰকে প্ৰভাৱিত কৰে সেয়াও ব্যাখ্যা কৰে।

কোনো এটা ভাষাৰ শব্দসম্ভাৰ আৰু তাৰ গাঁথনিক ৰূপৰ মাজেদি একোখন সমাজৰ সামাজিক স্তৰবিন্যাস আৰু বিবিধ সামাজিক সংগঠনসমূহৰ প্ৰতিফলন ঘটে। ভাষা ব্যৱহাৰৰদ্বাৰা ঘাইকৈ দুটা কথা স্পষ্ট হয়। সেয়া হৈছে—

- সামাজিক সম্বন্ধ নিৰূপণত ভাষাৰ কাৰ্যকাৰিতা; (...the fuction of language in establishing social relationships)আৰু
- ভাষা-ব্যৱহাৰে বক্তাৰ বিষয়ে তথ্যও যোগান ধৰে (...the role played by language in conveying information about the speaker.)

ব্যক্তিৰ মৰ্যাদা অনুসৰি ভাষা-ব্যৱহাৰতো ভিন্নতা ধৰা পৰে। তদুপৰি বক্তা আৰু শ্ৰোতাৰ মাজৰ সম্পৰ্ক, বক্তা আৰু শ্ৰোতা সমমৰ্যাদাৰ নে অসমমৰ্যাদাৰ সেয়া ভাষা-ব্যৱহাৰৰদ্বাৰা বুজিব পৰা যায়। উদাহৰণস্বৰূপে— অসমীয়া ভাষাৰ ব্যক্তিবাচক সৰ্বনামৰ প্ৰয়োগলৈ মন কৰিলে দেখা যায়, দ্বিতীয় পুৰুষৰ দুটা আৰু তৃতীয় পুৰুষৰ সৰ্বনামৰ ক্ষেত্ৰত তুচ্চার্থ, মান্যার্থ আৰু অধিক মান্যার্থ তিনিটা ৰূপ আছে। সেয়া হ'ল—

দ্বিতীয় পুৰুষ—

তুচ্চ— তই

মান্য— তুমি

তৃতীয় পুৰুষ—

তুচ্চ— সি

মান্য— তেওঁ

অধিক মান্য— তেখেত।

এই সর্বনামবোৰৰ প্রয়োগ ব্যক্তি ভেদে বেলেগ বেলেগ হয়। দ্বিতীয় পুৰুষৰ তুচ্চ ৰূপ 'তই' ৰ ব্যৱহাৰ অতি গুৰুত্বপূর্ণ। কিয়নো ইয়াক তুচ্চ ৰূপ বুলি উল্লেখ কৰা হৈছে যদিও অতি আপোন লোকৰ ক্ষেত্রত 'তই'ৰ ব্যৱহাৰ কিন্তু তুচ্চার্থত নহয়। যেনে— সন্তানে নিজৰ মাক-দেউতাকক, বায়েক-ভনীয়েক, ককায়েক-ভায়েক, বন্ধু-বান্ধৱৰ মাজত 'তই'ৰ ব্যৱহাৰে বক্তা আৰু শ্রোতাৰ গভীৰ সম্পর্কহে প্রকাশ কৰে। অসমীয়া ভাষাৰ এই ব্যক্তিবাচক সর্বনামৰ ৰূপবোৰৰপৰা আমি বক্তাৰ লগত শ্রোতাৰ সম্পর্কৰ বিষয়ে ধাৰণা কৰিব পাৰোঁ। আকৌ সামাজিক সম্বন্ধ নিৰূপণত ভাষাৰ কার্যকাৰিতাৰ ক্ষেত্রত মন কৰিলে দেখা যায়, সমাজৰ প্রতিপত্তিশালী ব্যক্তি এজনৰ ভাষা আৰু এজন সাধাৰণ ব্যক্তিৰ ভাষা কেতিয়াও একে নহয়। প্রতিপত্তিশালী ব্যক্তিজনৰ ভাষাত দমনীয় ভাব প্রকাশ পোৱাৰ বিপৰীতে সাধাৰণ ব্যক্তিজনৰ ভাষাত নমনীয় ভাব প্রকাশ পোৱা পৰিলক্ষিত হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভাষা ব্যৱহাৰৰদ্বাৰা ঘাইকৈ কি দুটা কথা স্পষ্ট হয়?

.....

.....

- **সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ পৰিসৰ ঃ** যিদৰে সমাজ বুলি কোৱাৰ লগে লগে এটা ব্যাপক ধাৰণা মনলৈ আহে সেইদৰে সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান বিষয়টোও এটা ব্যাপক ক্ষেত্রৰ লগত জড়িত; য'ত সমাজতত্ত্ব (Sociology), নৃতত্ত্ব (Anthropology), সমাজ মনোবিজ্ঞান (TheSocial Phychology), শিক্ষাতত্ত্ব (Education), ভাষা পৰিকল্পনা (Language Planing) আদি বিশেষভাৱে জড়িত হৈ থাকে। তদুপৰি, বহুভাষিকতা (Multilingual)ৰ অধ্যয়ন, সামাজিক উপভাষা (Sociolect), কথোপকথনমূলক ভাব বিনিময়, ভাষাৰ পৰিৱর্তন, সামাজিক গোটৰ ভাষিক অভিব্যক্তি আদি বিষয়বোৰো সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ অন্তর্গত বিষয়। অৱশ্যে উল্লিখিত বিষয়সমূহ অধ্যয়নৰ বাবে সুকীয়া সুকীয়া পদ্ধতি বা উদ্দেশ্য আছে; কিন্তু এনে ভাষাগত বিভিন্নতাক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানীসকলেও সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ আওতালৈ আনি আলোচনা কৰাৰ প্রয়াস কৰে। কিয়নো বিষয় একে হ'লেও তথ্য সংগ্রহ, পদ্ধতি, গুৰুত্ব, লক্ষ্য আদিৰ ক্ষেত্রত পার্থক্য পৰিলক্ষিত হয়।

  সমাজৰ অধ্যয়ন মানেই হৈছে, এটা নির্দিষ্ট কার্যতন্ত্রৰ অধ্যয়ন— যি ব্যক্তি, গোট, সম্প্রদায়, শ্রেণী, জাতি, ৰাষ্ট্র আদি বিভিন্ন উপাদানেৰে সংগঠিত। বাস্তৱ সমাজ এখনলৈ লক্ষ্য কৰিলে দেখা যায়, তাত বিভিন্নধৰণৰ শ্রেণীকৰণ থাকে, বর্গীয় ধাৰণা থাকে, প্রব্রজনমূলক পৰিস্থিতি

থাকে, চলনশীলতা থাকে আৰু বহুধৰণৰ পৰিস্থিতি বা প্ৰক্ৰিয়া প্ৰকাশ্যে বা গোপনে ক্ৰিয়াশীল হৈ থাকে। তেনে এখন সমাজৰ ভাষা ব্যৱহাৰকাৰীসকল এনেবোৰ সামাজিক ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়া, বিভিন্ন অনুভূতি, মনোযোগৰ পৰিৱৰ্তন, কথোপকথনৰ ভিন্ন পৰিস্থিতি আদিৰদ্বাৰা প্ৰভাৱিত হয় আৰু এনে প্ৰভাৱ আৰু প্ৰয়োগ ভাষাৰ ব্যৱহাৰৰ মাজত অনিবাৰ্য। একোখন সমাজৰ সাংস্কৃতিক কৰ্ম-কাণ্ডই সেই নিৰ্দিষ্ট সমাজখনক গতিশীলতা প্ৰদান কৰি থাকে আৰু তাক ক্ৰিয়াশীল কৰি ৰাখে তাত প্ৰচলিত ভাষাটোৱে। এই সকলোবোৰ বিষয় সন্মুখত ৰাখি সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানে ভাষাৰ অধ্যয়নত ভাষাৰ মুখ্য উপাদানবোৰ কি, বৃহৎ গোট উৎপাদনত ভাষাৰ উপাদানবোৰ কেনেদৰে সংগঠিত হয়, বিভিন্ন উপাদান সংগঠিত কৰি মানুহে যোগাযোগৰ পদ্ধতি হিচাপে ভাষাক কেনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰে, সামাজিক বিভিন্নতাৰ স্বৰূপে ভাষাৰ বিভিন্নতাক কেনেদৰে গঢ় দিয়ে, সামাজিক সম্পৰ্ক আৰু আৰ্হিয়ে কেনেদৰে ভাষাৰ আৰ্হিক গঢ় দিয়ে, ভাষাৰ আৰ্হিয়ে সামাজিক সম্পৰ্ক আৰু আৰ্হিক কেনেধৰণে আকাৰ দিয়ে আদি কিছুমান বিষয় উলিয়াই আনিবৰ যত্ন কৰে।

- **সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ প্ৰকাৰ ঃ** সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ ব্যাপক পৰিধিলৈ লক্ষ্য ৰাখি সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানীসকলে ইয়াক বিভিন্ন ভাগত ভাগ কৰি আলোচনা কৰা দেখা যায়। কিছুমানে সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানক তাত্ত্বিক (Theretical) আৰু প্ৰায়োগিক (Applied)— এই দুটা ভাগত বিভক্ত কৰি আলোচনা কৰিছে। তাত্ত্বিক ভাগটোৱে ভাষিক গোটৰ ভাষা ব্যৱহাৰ আৰু ভাষিক ভিন্নতা বিশ্লেষণৰ বাবে এটা আদৰ্শ ৰূপ আৰু পদ্ধতিৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে। আনহাতে প্ৰায়োগিক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানে বিভিন্ন ৰাজহুৱা অনুষ্ঠানত, যেনে— বিদ্যালয়, কাৰ্যালয় আদিত ভাষাগত প্ৰাথমিক অসমতাৰ মাজত ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক ব্যৱহাৰ ইংগিত কৰে।

  সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰখনৰ অধ্যয়নৰ পৰিসৰলৈ লক্ষ্য ৰাখি আন কিছুমানে ব্যাপ্ত সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান (macro sociolinguistics) আৰু অণু সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান (micro sociolinguistics) এই দুটা ভাগত ভাগ কৰিছে। ব্যাপ্ত সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানে এটা সামাজিক গোটৰ সংগঠক হিচাপে ভাষাই গ্ৰহণ কৰা দিক্ নিৰ্ণয়কাৰী ভূমিকাক অধ্যয়ন কৰে। আনহাতে, অণু সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানত ভাষাৰ গঠন বা পৰিৱৰ্তনত যিবিলাক সামাজিক কাৰকে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে সেই বিষয়বোৰ আলোচনা কৰা হয়।

  Fishman-এ সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান তিনিধৰণেৰে ভাগ কৰি আলোচনা কৰিছে। সেয়া হৈছে— (ক) বৰ্ণনাত্মক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান (Descriptive Sociology of language), (খ) গতিশীল সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান (Dynamic Sociology of language), আৰু (গ) প্ৰায়োগিক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান (Applied Sociology of language)

  - *বৰ্ণনাত্মক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান ঃ* বৰ্ণনাত্মক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ মূল আলোচ্য বিষয়— ভাষাৰ কথিত ৰূপটোৰ ভাষাগত ভিন্নতা। এটা ভাষাৰেই সামাজিক স্তৰভেদে ভিন্ন ৰূপ পোৱা যায়। বক্তাৰ জৰিয়তে প্ৰকাশ লাভ কৰা ভাষাৰ এই ভিন্ন ৰূপৰ আলোচনা কৰোঁতে

বর্ণনাত্মক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানত প্রথম গুৰুত্ব লাভ কৰে বক্তাই। হাইম্‌ছে *The Ethnography of Speaking* নামৰ গ্ৰন্থত কৈছে যে ভাষা একোটাৰ অভিব্যক্তি ঘাইকৈ তিনিটা কথাৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। সেয়া হৈছে— বক্তা, শ্ৰোতা আৰু ভাষা-ব্যৱহাৰৰ উপলক্ষ্য। এই তিনিটা অভিব্যক্তিৰ জৰিয়তে ব্যক্তিজন সমাজৰ কোন স্তৰৰ মানুহ, বক্তাৰ শিক্ষা-দীক্ষা, বক্তাৰ বৃত্তি, বক্তাৰ লিঙ্গ, বক্তাৰ বয়স, বক্তাৰ সামাজিক সম্পৰ্ক আদি জানিব পাৰি। সমাজত বসবাস কৰা লোকসকলক আর্থিক, সামাজিক আৰু শিক্ষাগত অর্হতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি উচ্চ, মধ্যবিত্ত, নিম্ন আদি শ্ৰেণীগত বিভিন্নতাসমূহ কৰা হয় আৰু তেওঁলোকে ব্যৱহৃত ভাষাৰ মাজতো পার্থক্য পৰিলক্ষিত হয়। সেইদৰে, বক্তা এজনৰো উপলক্ষ্য অনুসৰি ভাষাৰীতি বেলেগ বেলে হ'ব পাৰে। বক্তাৰ সামাজিক পৰিচয়ো তেনে ভাষাৰীতিৰ জৰিয়তে নির্ণয় কৰিব পৰা যায়।

কাক উদ্দেশ্য কৰি ভাষাটো কোৱা হৈছে তাৰ ওপৰতে বক্তাৰ ভাষাৰ ধৰণ নির্ভৰ কৰে। অর্থাৎ শ্ৰোতা অনুযায়ী বক্তাৰ ভাষা-ৰীতিৰো পৰিৱর্তন হয়। উদাহৰণস্বৰূপে— আমি ঘৰত মা-দেউতাৰ লগত, খেলত সমনীয়াৰ লগত অথবা শিক্ষানুষ্ঠানত শিক্ষকৰ লগত একেধৰণেৰে কথা নাপাতোঁ। অর্থাৎ শ্ৰোতা অনুযায়ী বক্তাৰ কথোপকথন ৰীতিও ভিন্ন হয়। ইয়াৰপৰা এটা কথা স্পষ্ট হয় যে, ভাষাটো কোনে কৈছে অর্থাৎ বক্তা যিদৰে গুৰুত্বপূর্ণ সেইদৰে কাক উদ্দেশ্য কৰি কৈছে অর্থাৎ শ্ৰোতাও তেনেদৰে গুৰুত্বপূর্ণ।

উপলক্ষ্য অনুসৰিও বাক্ ৰীতি বেলেগ বেলেগ হয়। সভা-সমিতিত ভাষণ দিওঁতে, শ্ৰেণীত পাঠদান কৰোঁতে, কাজিয়া কৰোঁতে— এই সকলোতে বাক্ ৰীতি ভিন্ন হয়। এনেদৰে উপলক্ষ্য অনুসৰি পৰিৱর্তন হোৱা ভাষাক ৰেজিষ্টাৰ বোলা হয়। তদুপৰি উপলক্ষ্য অনুযায়ী ভাষাৰ সঞ্চৰণো হয়। সাধাৰণতে দ্বিভাষিকতাৰ পটভূমিত এনে প্ৰক্ৰিয়া সংঘটিত হয়। বর্ণনাত্মক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানে ভাষা ব্যৱহাৰৰ সাধাৰণ নিয়ম অর্থাৎ সাধাৰণভাৱ গ্ৰহণযোগ্য ভাষা ব্যৱহাৰৰ আর্হি, এটা বিশেষ সামাজিক সংগঠন বা ভাষিক গোটৰ মাজত ভাষাৰ মাধ্যমেৰে প্ৰকাশ হোৱা আচৰণ বা মনোভাব প্ৰকাশ কৰিবলৈ যত্ন কৰে।

- *গতিশীল সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান ঃ* গতিশীল সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানত এটা ভাষা ব্যৱহাৰ কৰা সামাজিক গোটৰ মাজত কেনেকৈ আৰু কিয় বেলেগ বেলেগ ঘটনাৰ ক্ষেত্ৰত নির্বাচিতভাৱেই পার্থক্য আহি পৰে সেই বিষয়বোৰ সামৰি লৈ সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানীসকল আলোচনাত আগবাঢ়ে। বর্ণনাত্মক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানত সামাজিক স্তৰভেদে ভাষা-ব্যৱহাৰত দেখা পোৱা পার্থক্যসমূহ বিচাৰ কৰি চোৱা হয় আৰু গতিশীল সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানত সামাজিক স্তৰ সলনি হোৱাৰ লগে লগে ভাষা-ব্যৱহাৰত আহি পৰা পৰিৱর্তন সম্পর্কে আলোচনা কৰা হয়। উদাহৰণস্বৰূপে— এজন দৈনিক হাজিৰা কৰা নিম্নবিত্ত শ্ৰেণীৰ শ্ৰমিকে ব্যৱসায় কৰা আৰম্ভ কৰিলে। লাহে লাহে ব্যৱসায়ত তেওঁ লাভৰ মুখ

দেখা পালে। তেতিয়া তেওঁৰ আর্থিক অৱস্থাৰো পৰিৱর্তন হ'ব। ক্রমে বাসস্থান সলনি হ'ব, কাপোৰ-কানি, ঘৰুৱা আচ-বাব, খাদ্য-তালিকাতো পৰিৱর্তন আহিব। পৰৱর্তী সময়ত দেখা যাব তেওঁৰ মুখৰ ভাষাও সলনি হৈছে। এইদৰে সামাজিক স্তৰৰ ঊর্ধগতি বা নিম্নগতিৰ লগে লগে ভাষাৰ যি পৰিৱর্তন হয়, সেয়া হ'ল উলম্ব বা vertical পৰিৱর্তন। আনহাতে এটা ভাষিক গোটৰ এটা নির্দিষ্ট সামাজিক স্তৰৰ মানুহে যদি এটা স্তৰতেই থাকে আৰু পৰিস্থিতি অনুযায়ী ঘৰ, কার্যালয়, সভা-সমিতি, বজাৰ আদিত পূর্বনির্ধাৰিত ৰূপত ভাষা ব্যৱহাৰ কৰি থাকে, তেনে পৰিস্থিতি অনুযায়ী তেওঁৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ যি গতিশীলতা সেয়া হ'ব সমান্তৰাল বা horizontal গতিশীলতা। সমাজত ভাষাৰ উদ্ভৱ, বিৱর্তন, বিস্তাৰ আৰু সংকোচনৰ ধাৰাক সামৰি কৰা আলোচনাই গতিশীল সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান।

- *প্রায়োগিক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান ঃ* সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ তৃতীয় ভাগটো হ'ল প্রায়োগিক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান। ইয়াত বক্তা, শ্রোতা আৰু উদ্দেশ্য— এই সকলোৰে ওপৰত নির্ভৰ কৰি ভাষা প্রয়োগৰ ক্ষেত্রত যি বিশিষ্টতা পোৱা যায় সেয়া আলোচনা কৰা হয়। যেনে— সর্বসাধাৰণৰ বাবে লিখা চৰকাৰী জাননী এখনৰ ভাষা ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্রত ভাষাটো সৰল, সহজবোধ্য, সুস্পষ্ট হ'ব লাগিব। তেতিয়াহে উদ্দেশ্য সফল হ'ব, অন্যথা সাধাৰণ মানুহে বুজিব নোৱাৰিব। আনহাতে কোনো এটা বিষয়, সেই বিষয়টোৰ বিশেষজ্ঞক বুজাবলৈ হ'লে সহজ-সৰলভাৱে বুজোৱাৰ কথা নাথাকে। সেই নির্দিষ্ট বিষয়টোৰ পৰিভাষাও অনায়াসে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। যেনে— এজন প্রশাসনিক বিষয়াই অন্য এজন প্রশাসনিক বিষয়াৰ লগত প্রশাসন সম্বন্ধে কথা পাতিলে প্রশাসনৰ লগত জড়িত বিশেষ পৰিভাষাবোৰ ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে যিবোৰ সাধাৰণ মানুহৰ বাবে বুজি পাবলৈ অসুবিধা হ'লেও তেওঁলোকৰ নিজৰ মাজত বোধগম্যতাৰ কোনো অসুবিধা নাথাকে। কি উদ্দেশ্যত, কি ভাষাৰূপ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে, সেই বিশেষ ভাষাৰূপ কার্যকৰী হৈছেনে নাই আদি ভাষাৰ কার্যকৰী দিশসমূহ প্রায়োগিক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানে সামৰি লয়। তদুপৰি ভাষা পৰিকল্পনা(language planinig), ভাষা শিক্ষণ (language teaching) আদিবোৰো এই ভাগটোৰ আলোচ্য বিষয়। বহুভাষিক পৰিস্থিতিত ভাষা পৰিকল্পনা কেনেদৰে ফলপ্রসু কৰিব পাৰি, ইয়াৰ কার্যকৰীকৰণৰ আঁচনি, পাঠ্যপুথি প্রস্তুতি, ভাষিক সংঘর্ষ, ভাষা কর্ষণ, ভাষা পুনৰোজ্জীৱিতকৰণ, কথোপকথনৰ দীনতা আদি বিষয়বোৰো প্রায়োগিক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানে আলোচনা কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ২ ঃ Fishman-এ সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানক কেইটা আৰু কি কি ভাগত ভগাইছে?

.....

.....

.....

.....

- **ভাষা আৰু সামাজিক শ্ৰেণী ঃ** সামাজিক শ্ৰেণী বুলি ক'লে সামাজিক স্তৰ বিন্যাসত স্পষ্ট হৈ পৰা গোটৰ কথাই বিচাৰ কৰিব পাৰি। এনে সামাজিক শ্ৰেণী গঢ় লৈ উঠাৰ শক্তিশালী কাৰক হৈছে— অৰ্থনৈতিক অৱস্থা। পশ্চিমৰ উন্নত দেশবোৰত উদ্যোগীকৰণ আৰু পুঁজিবাদী অৰ্থনীতিয়ে এক নতুন শ্ৰেণী বিন্যাসৰ সৃষ্টি কৰে। ফলস্বৰূপে সমাজত গঢ়ি উঠা এনে শ্ৰেণীবিন্যাসৰ ফলত সামাজিক বৈষম্যই গা কৰি উঠে। ভাৰতবৰ্ষৰ দৰে দেশত জাতিভেদ প্ৰথাই সামাজিক দিশত শক্তিশালী ভূমিকা গ্ৰহণ কৰি থকাৰ পাছত নিশ্চয়কৈ ইয়াৰ ভূমিকাৰ কথা অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰি। বৰ্ণ বা জাতি ব্যৱস্থাক যদিও পোনপটীয়াকৈ ভাষাৰ লগত সাঙুৰিব নোৱাৰি, সামাজিক দিশত এই ব্যৱস্থাবোৰে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু ভাষা-ব্যৱহাৰতো পাৰ্থক্যৰ সৃষ্টি কৰে। সামাজিক শ্ৰেণীবিন্যাসৰ আলোচনা আমি তলত দিয়া ধৰণেৰে কৰিব পাৰোঁ—

সামাজিক শ্ৰেণী

সামাজিক শ্ৰেণীগত উপভাষা সামাজিক জাতিগত উপভাষা

➢ *সামাজিক শ্ৰেণীগত উপভাষা ঃ* সামাজিক শ্ৰেণী ঘাইকৈ অৰ্থনৈতিক কাৰণত উদ্ভৱ হয়। সমাজত যিমানেই অৰ্থনৈতিক বিষমতা বৃদ্ধি পায়, সিমানেই এনে শ্ৰেণীবোৰ স্পষ্ট হৈ পৰে। সহজভাৱে ক'বলৈ গ'লে সমাজত ধনী-দুখীয়াৰ পাৰ্থক্য বাঢ়ি গ'লে এনে শ্ৰেণীবোৰ অধিক স্পষ্ট হৈ পৰে। এনে আৰ্থিক স্বচ্ছলতাৰ ভিত্তিত উচ্চ, মধ্যবিত্ত, নিম্নবিত্ত আদি ধৰণে শ্ৰেণীবিন্যাস কৰিব পাৰি। সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানী এজনে সমাজ একোখনৰ অন্তৰ্ভাগত পৰিলক্ষিত হোৱা বিভিন্ন স্তৰসমূহৰ মাজত আন্তঃসম্পৰ্কৰ আলোচনা কৰে। এনে অধ্যয়নৰদ্বাৰা সমাজ একোখনত দেখা দিয়া অসমানতা বা বৈষম্যৰ কাৰণসমূহ, সময়ে সময়ে হোৱা পৰিৱৰ্তন আৰু এই পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰভাৱসমূহে সামাজিক জীৱনত কি প্ৰভাৱ পেলায়, সেয়া জানিবলৈ প্ৰয়াস কৰে। কিন্তু গুৰুত্বপূৰ্ণ কথা হ'ল— সমাজ একোখনত বিভিন্ন পৰ্যায়ত থকা এই স্তৰবিভাজন সদায় স্থিৰ নহয়। মানৱ সমাজৰ বিভিন্ন স্তৰৰ মাজত সদায় পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া সংঘটিত হৈ থাকে আৰু সেয়ে ই পৰিৱৰ্তনশীল। কোনো সামাজিক দল বা কোনো দলৰ ব্যক্তিবিশেষ, কোনো সময়ত প্ৰভাৱশালী হৈ উঠিব পাৰে। পুজিঁবাদী অৰ্থনীতিৰ সম্প্ৰসাৰণৰ দ্ৰুত গতিয়ে আমাৰ দেশতো এনে স্তৰ বিভাজন ক্ৰমাৎ অধিক স্পষ্ট কৰি তুলিছে। সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানীয়ে এনেবোৰ দিশ পৰ্যবেক্ষণ কৰি তেওঁলোকৰ অধ্যয়ন আগবঢ়াই নিয়ে।

সামাজিক শ্ৰেণীবিভাজন যদিও সমাজতত্ত্ব বা সমাজবিজ্ঞানৰ আলোচিত

বিষয়বস্তুহে, তথাপি সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ লগত ইয়াৰ সম্পৰ্ক আছে আৰু সেই সম্পৰ্ক হৈছে শ্ৰেণীবিভাজনৰ ফলত সৃষ্টি হোৱা ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পাৰ্থক্যত। সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানীসকলে এনে সামাজিক শ্ৰেণীবিভাজনৰ ফলত হোৱা ভাষিক পৰিৱৰ্তনৰ নাম দিছে সামাজিক শ্ৰেণীগত উপভাষা (Social Class Dialect)। একোখন সমাজৰ স্তৰ বিন্যাস নিৰ্ণয় কৰাটো যথেষ্ট কঠিন কাম। তদুপৰি গতিশীলতাৰ মাপ নিৰ্ণয়ৰ উপাদানসমূহ নিৰ্ণয় কৰাও সমস্যা। কিয়নো, একোখন সমাজ বিভিন্ন উপাদানৰ সমাহাৰত জটিল ৰূপত একীভূত হৈ থাকে। গতিকে কোনো এক নিৰ্দিষ্ট উপাদানৰ আধাৰত স্তৰবিন্যাস কৰিলে সি অসম্পূৰ্ণ হৈ ৰ'ব। আকৌ সামাজিক গতিশীলতা কোনো স্থিৰ ৰূপৰ অন্তৰ্গত নহয়। এনে গতিশীলতা সাধাৰণতে দুই ধৰণৰ হয়— ঊৰ্ধমুখী গতিশীলতা (upward mobility) আৰু নিম্নমুখী গতিশীলতা (downward mobility)। সমাজভেদে এনে গতিশীলতাৰ উপাদানসমূহ ভিন্ন প্ৰকাৰৰ হয়। সেয়ে সমাজৰ স্তৰবিন্যাস কৰিবলৈ যাওঁতে উমৈহতীয়া উপাদানৰ সলনি প্ৰথমে সমাজ অনুযায়ী তাৰ গঠনৰ স্বৰূপ নিৰ্ণয় কৰি সেই উপাদানসমূহৰ আধাৰতহে স্তৰবিন্যাস কৰাত অগ্ৰসৰ হোৱা উচিত।

উইলিয়াম লেৱোৱে তেওঁৰ বিখ্যাত গৱেষণামূলক গ্ৰন্থ *The Social Stratification of English in New York City*-ত পেছা, শিক্ষা আৰু আয়— এই তিনিটা উপাদানক প্ৰধান আধাৰ হিচাপে লৈ কিছুমান মাপকাঠি তৈয়াৰ কৰিছিল আৰু সেইসমূহৰ সহায়ত তেওঁ মূল স্তৰবিন্যাস প্ৰস্তুত কৰিছিল; কিন্তু ওপৰত কৈ অহাৰ দৰেই তেওঁৰ এই স্তৰবিন্যাস প্ৰণালীৰ লগত অন্য এখন সমাজৰ স্তৰবিন্যাস প্ৰণালী হুবহু একে নহ'ব। তথাপি ভাৰতবৰ্ষৰ সামাজিক প্ৰেক্ষাপটলৈ মন কৰিলে দেখা যায়, নগৰীকৰণ আৰু মুক্ত অৰ্থনীতিৰ দ্ৰুত সম্প্ৰসাৰণৰ ফলত পাশ্চাত্যৰ ঔদ্যোগিক সমাজখনত দেখা পোৱা সামাজিক স্তৰ বিভাজন ভাৰতবৰ্ষতো স্পষ্ট হৈ উঠিছে। সেয়েহে তলত লেৱোৰ স্তৰবিন্যাস প্ৰণালীৰ আৰ্হিত এখন তালিকা প্ৰস্তুত কৰি দেখুওৱা হ'ল—

পেছা

(৫) ব্যৱসায়ী, প্ৰবন্ধক আৰু উচ্চ পদস্থ আধিকাৰিক বৰ্গ
(বেতনপ্ৰাপ্ত আৰু স্ব-নিয়োজিত)
(৪) সহকাৰী আধিকাৰিক বৰ্গ, ক'ম্পেনী আদিৰ বিষয়াসকল)
(৩) কেৰাণী আৰু বিক্ৰেতা কৰ্মচাৰী
(২) শিল্পকৰ্মী আৰু ফ'ৰমেন, স্বনিয়োজিত চৰকাৰী-বেচৰকাৰী কৰ্মচাৰী
(১) চালক বা যন্ত্ৰচালকসকল, চাফাই কৰ্মী, শ্ৰমিক আৰু নিবনুৱা

শিক্ষাগত অৰ্হতা

(৪) কলেজীয়া শিক্ষা সম্পূৰ্ণ বা তাতোকৈ অধিক
(৩) হাইস্কুলীয়া শিক্ষা সমাপ্ত
(২) হাইস্কুলীয়া শিক্ষা

(১) প্ৰাথমিক শিক্ষা বা তাতোকৈ কম/নিৰক্ষৰ

আয়

(৫) শ্ৰমিক শ্ৰেণী

(৪) নিম্ন মধ্যবিত্ত

(৩) মধ্য মধ্যবিত্ত

(২) উচ্চ মধ্যবিত্ত

(১)উচ্চ শ্ৰেণী

লেৰোৰে সামাজিক স্তৰ অনুযায়ী ভাষিক ভিন্নতাসমূহ পৰিমাপগত পদ্ধতিৰ জৰিয়তে দাঙি ধৰি তেওঁৰ বিশ্লেষণৰ প্ৰমাণিকতা প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ লগতে সামাজিক কাৰকে যে ভাষাগত ভিন্নতাৰ সৃষ্টি কৰে সেই কথাও তেওঁৰ বিশ্লেষণৰ জৰিয়তে দৃঢ়ভাৱে প্ৰতিষ্ঠা কৰিলে।

- *সামাজিক জাতিগত উপভাষা ঃ* কোনো এক সম্প্ৰদায়ৰ বিশেষ এক জাতিয়ে উত্তৰাধিকাৰীসূত্ৰে ব্যৱহাৰ কৰা উপভাষাই সামাজিক জাতিগত উপভাষা। জাতিভেদৰ বিন্যাস সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষত একে নহয়। হিন্দু সমাজ ব্যৱস্থাত প্ৰথমাৱস্থাত কৰ্ম অনুসৰি ব্ৰাহ্মণ, ক্ষত্ৰিয়, বৈশ্য, শূদ্ৰৰ যি বৰ্ণভেদ আৰম্ভ হৈছিল, পৰৱৰ্তী সময়ত এই বিন্যাসৰ বিলুপ্তি ঘটিছিল আৰু উত্তৰাধিকাৰী সূত্ৰেহে বৰ্ণৰ নিৰ্ণয় হ'বলৈ ধৰিছিল আৰু সেইটোৱে এতিয়াও চলি আছে। পূৰ্বৰ বৰ্ণব্যৱস্থাত ব্ৰাহ্মণসকলৰ সামাজিক মৰ্যাদা অতি উচ্চ স্থানত আছিল আৰু শূদ্ৰসকলৰ স্থান আছিল একেবাৰে নিম্নত। পৰৱৰ্তী সময়ত এই বৰ্ণ ব্যৱস্থা ইমান কঠোৰ হৈ পৰিছিল যে সমাজৰ নিম্ন শ্ৰেণীটোক অৰ্থাৎ শূদ্ৰসকলক মূল সুঁতিৰপৰা আঁতৰাই ৰখা হৈছিল। ভাৰতীয় সমাজ-ব্যৱস্থাত অৱহেলিত হৈ থকা বাবে অথবা সংকুচিত সমাজ-ব্যৱস্থাৰ অংশীদাৰ হৈ ৰোৱা বাবে, সমাজৰ তথাকথিত নিম্নস্তৰত স্থাপিত লোকসকলৰ ভাষা-ব্যৱহাৰতো সুকীয়া ৰূপ লক্ষ্য কৰা যায়। বৰ্ণভেদে সমাজৰ তথাকথিত নিম্ন শ্ৰেণীটোক মূল সুঁতিৰপৰা আঁতৰত ৰখাৰ ফলতেই অৰ্থাৎ সামাজিক দূৰত্বৰ বাবেই সামাজিক জাতিগত উপভাষাৰ সৃষ্টি। উদাহৰণস্বৰূপে— দক্ষিণ ভাৰতত ব্ৰাহ্মণ আৰু অব্ৰাহ্মণসকলৰ ভাষা-ব্যৱহাৰত পাৰ্থক্য চকুত পৰে। তামিল ভাষাত 'পানী' বুজাবলৈ ব্ৰাহ্মণসকলে 'জলম' বা 'তীৰ্থম' শব্দ ব্যৱহাৰ কৰে। ইয়াৰ বিপৰীতে অব্ৰাহ্মণসকলে 'তান্নি' শব্দৰ ব্যৱহাৰ কৰে।

  জাতিভেদ অনুসৰি ভাষাত স্পষ্ট ভেদ নাথাকিলেও কেতিয়াবা মান্যৰূপৰ মাজতো জাত-পাত বা সম্প্ৰদায় সম্পৰ্কে বিভিন্ন ইংগিত লুকাই থাকিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে—

  - কণা হওক কুঁজা হওক ভূঞাৰ পোৱালী— কণা, কুঁজা যিয়েই নহওক সমাজ-ব্যৱস্থাত ভূঞাসকল বিশেষ সন্মানৰ পাত্ৰ।
  - বামুণৰ টিকনিতে বুধি— বামুণ জাতৰ লোকসকল বুধিয়ক বুলি ধাৰণা কৰা হয়

আৰু তেওঁলোকৰ মূৰৰ টিকনিডালতে সেই বুধি লুকাই থাকে বুলি ভবা হয়।

- আহোমৰ তলে পুতল— আহোম সম্প্রদায়ৰ লোকসকলে আনক নেদেখুৱাকৈ ভিতৰি কাম সমাধা কৰে বুলি ধাৰণা। যি কূটনৈতিক দূৰদর্শিতাৰ বাবে ছশ বছৰ ৰাজত্ব কৰিব পাৰিছিল।

ওপৰৰ উদাহৰণকেইটাত ব্যৱহৃত শব্দসমূহে মূল আভিধানিক অর্থৰ উপৰি একোটা সামাজিক অর্থও বহন কৰিছে। এনে সামাজিক অর্থৰ জৰিয়তে একোটা ধাৰণাৰ সৃষ্টি কৰা হয়, য'ত ভাষা-ব্যৱহাৰকাৰীৰ ব্যক্তিগত ভাব-ভংগী, পছন্দ-অপছন্দ, আবেগ-অনুভূতি আদিও প্রতিফলিত হয়।

সমাজৰ তথাকথিত নিম্ন শ্রেণীৰ লোক বুলি বিবেচিত লোকসকলৰ সামাজিক জীৱনলৈ লক্ষ্য কৰিলে আমি দেখিম যে এই লোকসকলৰ অধিকাংশই অশিক্ষিত বা কম শিক্ষিত আৰু আর্থিকভাৱে দুর্বল। তেওঁলোকৰ জীৱন পুৰণিকলীয়া ৰীতি-নীতিৰদ্বাৰা পৰিচালিত আৰু সামাজিকভাৱে তথাকথিত উচ্চ শ্রেণীৰদ্বাৰা অৱদমিত। উদাহৰণস্বৰূপে— অসমীয়া ভাষা-ব্যৱহাৰকাৰীৰ ক্ষেত্রতে দেখা যায় জাত-পাতৰ ক্ষেত্রতেই হওক বা আর্থিক অৱস্থাৰ উচ্চ-নীচ বা উভয় ক্ষেত্রতেই হওক সমাজৰ উচ্চ মর্যাদাৰ অধিকাংশই নিম্ন মর্যাদাৰ মানুহক 'তই' সম্বোধন কৰে। বয়সত ডাঙৰ হ'লে 'তুমি' ক'লেও 'আপুনি' ৰ প্রয়োগ সাধাৰণতে অনুপস্থিত। আত্মীয়তা বা ওচৰ সম্পর্কৰ মানুহৰ ক্ষেত্রত অথবা নিজতকৈ কনিষ্ঠজনক মৰমতে 'তই' সম্বোধন কৰিলেও শ্রেণীগত বা জাতিগতভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা 'তই' সম্বন্ধ আত্মীয়তাসূত্রে বুলি ক'ব নোৱাৰি। সেইদৰে বজাৰত পাচলি বিক্রেতা বা ঠেলাৱালা এজনক বয়সত ডাঙৰ হ'লেও 'আপুনি'ৰ পৰিৱর্তে তুমি' সম্বোধন কৰা দেখা যায়। এনেদৰেই উল্লিখিত বিভিন্ন কাৰকৰ বাবেই ভাষা-ব্যৱহাৰকাৰীৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে সমাজত প্রচলিত ভাষাত পার্থক্য আহি পৰে আৰু ভাষাৰ মাজত সামাজিক শ্রেণীগত উপভাষা, সামাজিক জাতিগত উপভাষা আদি সামাজিক-ভাষিক শ্রেণীবিন্যাসৰ সৃষ্টি হয়। সামাজিক দৃষ্টিভংগী আৰু চেতনা সলনি হ'লেহে ভাষাৰ সামাজিক অর্থও সলনি হ'ব বুলি আশা কৰিব পাৰি।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ সামাজিক জাতিগত উপভাষা মানে কি?

.....

.....

- **ভাষা আৰু লিঙ্গভেদ ঃ** সামাজিক স্তৰ বিন্যাসৰ লগত লিঙ্গগত পার্থক্যৰ সহসম্বন্ধ আছে। জাতিগত দিশতেই হওক বা শ্রেণীগত দিশতে হওক প্রতিটো স্তৰতেই নাৰী-পুৰুষৰ সুকীয়া স্তৰ পৰিলক্ষিত হয়। বিজ্ঞানীসকলে পুৰুষ আৰু নাৰীৰ মগজুৰ কার্য-সংগঠনৰ ধৰণৰ বাবেই

অর্থাৎ জৈৱিক পার্থক্যৰ কাৰণেই ল'ৰা-ছোৱালীৰ কার্য অথবা খেলৰ ধৰণ পৃথক বুলি ক'ব খুজিলেও সমাজভেদে নাৰী আৰু পুৰুষৰ এনে ভিন ভিন অৱস্থানৰ অন্তৰালত থকা কাৰকসমূহ সমাজ বিজ্ঞানীসকলে বিশ্লেষণ কৰি মূলতঃ সামাজিক-সাংস্কৃতিক পৰিৱেশকহে প্রধানকৈ লিঙ্গবৈষম্যৰ বাবে জগৰীয়া কৰিব বিচাৰে। সেয়া আমাৰ বিষয়ৰ অন্তর্গত আৰু বিস্তৃতভাৱে জানিবৰ বাবে আপুনি অধ্যায়ৰ শেষত দিয়া গ্রন্থৰ সহায় ল'ব পাৰিব। ইয়াত লিঙ্গভেদে ভাষা-ব্যৱহাৰত পার্থক্য থাকেনে, যদি থাকে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ এই পার্থক্যৰ কাৰণ কি— সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানীসকলে লিঙ্গানুসৰি সমাজ এখনত ব্যৱহৃত ভাষাক কেনেদৰে বিচাৰ কৰি চায় সেইসমূহহে আলোচনাৰ আওতালৈ অনা হ'ব। দৰাচলতে চাবলৈ গ'লে, কোনো মানৰ শিশুৱে পুৰুষ বা মহিলাৰ আচৰণ বা ভাষিক ব্যৱহাৰ কেতিয়াও জন্মতে লগত লৈ নাহে। লিংগ প্রভেদৰ সামাজিকীকৰণেহে লাহে লাহে শিশুক নিজৰ সম্পর্কে সচেতন কৰি তোলে। সেইদৰে পুৰুষ-মহিলাৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পার্থক্য সমাজ অনুযায়ী বেলেগ বেলেগ হয়। এনে প্রভেদ ক'ৰবাত স্পষ্ট আন ক'ৰবাত সূক্ষ্মভাৱে পর্যবেক্ষণ নকৰিলে ধৰিব নোৱাৰি। সেয়া যি হ'লেও, সামাজিক জাতিগত উপভাষা, নৃগোষ্ঠীয় উপভাষা আৰু সামাজিক শ্রেণীগত উপভাষা আদিৰ প্রধান কাৰণ হৈছে— সামাজিক দূৰত্ব (social distance); কিন্তু লিঙ্গভেদে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ প্রভেদৰ কাৰণটো হৈছে— সামাজিক পার্থক্যহে (social difference)। সমাজ আৰু ইয়াৰ মূল্যবোধসমূহৰপৰা ভাষাক নিলগাই ৰাখিব নোৱাৰি। লিঙ্গভেদে ভাষা-ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্রত হোৱা সামান্য পার্থক্য বা অৱহেলা বা উপহাসসমূহে সমাজত নাৰী আৰু পুৰুষ সমমর্যাদাৰ নে অসমমর্যাদাৰ সেইটো নির্ণয় কৰাত সহায় কৰে। ইয়াৰ লগতে ভাষাত ব্যৱহৃত কেতবোৰ শব্দই সামাজিক ৰীতি-নীতি, দৃষ্টিভংগী আদিও বহন কৰে।

অট' জেপাৰছনে *Language : Its Nature Development and Origin* নামৰ গ্রন্থত The Women শীর্ষক অধ্যায়ৰ জৰিয়তে নাৰী-পুৰুষৰ ভাষাৰ মাজত থকা পার্থক্য প্রথম উল্লেখ কৰে। তেওঁ কৈছে— "There are tribes in which men and women are said to speak totally different languages, or at any rate distinct dialects. ..... The first to mention their distinct sex dialects was the Dominican Breton, who, in his Dictionnaire Caraibe-franqais (1664), says that the Caribbean chief had exterminated all the natives except the women, who had retained part of their ancient language."

ৰবীন লেকফে ১৯৭৫ চনত *Language and Woman's Place* শীর্ষক গ্রন্থত লিঙ্গভেদে ভাষাৰ ক্ষেত্রত অনা প্রভেদৰ আলোচনাই অন্য সমাজতাত্ত্বিক তথা সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানীসকলৰ বিশেষ দৃষ্টি আকর্ষণ কৰে আৰু পৰৱর্তী সময়ত লেকফে আগবঢ়োৱা ধাৰণাসমূহৰ তাত্ত্বিক আৰু প্রায়োগিক ব্যাখ্যা তেওঁলোকৰ আলোচনাৰ বিষয় হৈ পৰে। লেকফৰ মতে— "নাৰী আৰু পুৰুষৰ ভাষা-ব্যৱহাৰৰ পার্থক্য আছে আৰু ইয়ে সামাজিকভাৱে নাৰী যে অৱদমিত সেয়া প্রতিফলিত কৰে।" (...women have a different way of

speaking and produces a sub-ordinate position in society.)

উদাহৰণস্বৰূপে, অসমীয়া ভাষাতে এনে কিছুমান শব্দৰ প্ৰয়োগ আছে যিবোৰৰ কোনো বিপৰীত শব্দ পোৱা নাযায়। অসমীয়া ভাষাত 'সতী' শব্দৰ কোনো পুংলিঙ্গবাচক ৰূপ নাই। *হেমকোষ* অভিধানত ইয়াৰ অর্থ দিয়া হৈছে— পতিব্ৰতা, নিজ স্বামীত বাজে আনক নভজা। অর্থাৎ এই গুণটো সমাজে কেৱল নাৰীৰ ক্ষেত্ৰতহে থকাটো বিচাৰে। সেইবাবে 'পতিব্ৰতা' শব্দটোৰ সমার্থক হিচাপে 'পত্নীব্ৰত' শব্দ আমাৰ ভাষাত পোৱা নাযায়। অসমীয়া ভাষাত 'তিৰোতা সেৱৰা' বুলি এটা শব্দ আছে; কিন্তু নেতিবাচক অর্থতহে ইয়াক প্ৰয়োগ কৰা হয়। 'তিৰোতা সেৱৰা' মানুহক হীন দৃষ্টিৰে চোৱা হয়। সেইদৰে দুৰ্বল, লাজকুৰীয়া পুৰুষক বুজাবলৈ 'মাইকী' শব্দও ব্যৱহাৰ কৰা হয়, যেনে—' ই একেবাৰে মাইকীৰ নিচিনা'। এয়াও মহিলাৰ প্ৰতি হীন ভাৱৰ পোষকতা। তেনেদৰে সমাজ ব্যৱস্থাত পুৰুষৰ মনোৰঞ্জনৰ বাবে 'বেশ্যা' নাৰীৰ প্ৰচলন থকাৰ বাবেই ভাষাত এই শব্দ এতিয়াও ব্যৱহাৰ হৈ আছে। আকৌ, অসমীয়া ভাষাত ব্যৱহাৰ হোৱা স্ত্ৰীসূচক নির্দিষ্টতাবাচক '-জনী' ৰূপৰ ব্যৱহাৰতো সামাজিক বৈষম্যৰ ৰূপ স্পষ্টৰূপত ধৰা পৰে। যেনে— মানুহজন (পুংলিঙ্গ), মানুহজনী (স্ত্ৰীলিঙ্গ)। ইয়াৰে -জন ৰূপটো কেতিয়াও ইতৰ প্ৰাণীৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহাৰ কৰা নহয়, যেনে— গৰুজন, কুকুৰজন আদি ৰূপৰ ব্যৱহাৰ অসমীয়া ভাষাত নাই। অৱশ্যে '-জন'তকৈ তুচ্ছার্থ নির্দেশ কৰা '-টো' ৰূপটো মানুহ, ইতৰ প্ৰাণী; অপ্ৰাণীবাচক ৰূপ এই সকলোৰে পাছত ব্যৱহাৰ হয়। গতিকে '-জন' ৰূপটো কেৱল পুৰুষৰ ক্ষেত্ৰত সম্ভ্ৰমসূচক নির্দেশক ৰূপ হিচাপে প্ৰয়োগ হয়। আনহাতে স্ত্ৰী বুজোৱা '-জনী' ৰূপটো ইতৰ প্ৰাণীৰ ক্ষেত্ৰতো ব্যৱহাৰ কৰা হয়, যেনে— কুকুৰজনী, হাঁহজনী, ছোৱালীজনী। স্ত্ৰীবাচক '-জনী' ব্যৱহাৰেৰে সমাজত স্ত্ৰী আৰু ইতৰ প্ৰাণীৰ মাজত কোনো পার্থক্য ৰখা নাই। অৱশ্যে এইখিনিতে উল্লেখনীয় যে, পুংলিঙ্গসূচক '-জন'তকৈ তুচ্চার্থ ৰূপ '-টো'ৰ দৰে স্ত্ৰীলিঙ্গসূচক ৰূপ নাই অথবা এনেদৰেও ক'ব পাৰি, '-জন'ৰ দৰে সম্ভ্ৰমসূচক ৰূপ স্ত্ৰীলিঙ্গৰ ক্ষেত্ৰত নাই। লিঙ্গ অনুসৰি ভাষাৰ ক্ষেত্ৰত দেখা পোৱা এনে প্ৰভেদসমূহ সমাজভেদে ভাষাভেদে বেলেগ। কিয় ক'ত কেনেদৰে এই পার্থক্য আহে সেয়া সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰে বিচার্য বিষয়।

লেকফে ইংৰাজী ভাষাত লক্ষ্য কৰা নাৰীৰ কিছুমান বিশেষ ভাষিক বৈশিষ্ট্যৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল। তেওঁ উল্লেখ কৰা ধৰণেৰেই এই ভাষিক বৈশিষ্ট্যবোৰ তলত দাঙি ধৰা হ'ল—

- নাৰীৰ কথনভংগীত অনুৰোধৰ বিস্তৃতি বেছি।
- ইংৰাজী tag question আৰ্হিৰ বাক্যৰ প্ৰয়োগ।
- উদাত্ত সুৰৰ প্ৰয়োগেৰে ব্যাখ্যামূলক বর্ণনা।
- শূন্য বিশেষণৰ বাক্য।
- ৰঙৰ বর্ণনাত সিদ্ধহস্ত।
- প্ৰাবল্যকৃত ৰূপৰ প্ৰয়োগ।

- মানকৃত ৰূপৰ প্ৰয়োগ।
- নমনীয় ৰূপৰ ব্যৱহাৰ।
- অতি অমাৰ্জিত ৰূপৰ প্ৰয়োগৰপৰা দূৰ অৱস্থান গ্ৰহণ।
- শ্বাসাঘাতৰ প্ৰবল প্ৰয়োগেৰে কোনো বিশেষ অভিব্যক্তিৰ প্ৰকাশ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ কোনে কেতিয়া ক'ত নাৰী-পুৰুষৰ ভাষাৰ মাজত থকা পাৰ্থক্য প্ৰথম উল্লেখ কৰে?

.....

.....

১৫.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান ভাষা-বিজ্ঞান অধ্যয়নৰ এনে এক ক্ষেত্ৰ য'ত ভাষা-বিজ্ঞান আৰু সমাজতত্ত্ব, লগতে অন্যান্য মানৰ বিজ্ঞান একত্ৰিত হৈ ভাষাৰ কথিত ৰূপ আৰু অন্য মানৰ আচৰণৰ ভাষিক ৰূপৰ অধ্যয়ন কৰে। ইংৰাজী ভাষাৰ Socio (society) আৰু linguistics শব্দৰ সংযোজনত গঠিত Sociolinguistics শব্দৰ অসমীয়া প্ৰতিশব্দ হিচাপে 'সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান' পৰিভাষাটো ব্যৱহাৰ কৰা হয়, যাক চমুকৈ ভাষাৰ সামাজিক দিশৰ পদ্ধতিগত অধ্যয়ন বুলি ক'ব পাৰি। এই সম্পৰ্কে অধ্যায়টোত চমুকৈ আলোচনা কৰা হৈছে।
- সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ পৰিসৰ, প্ৰকাৰভেদ, ভাষা আৰু সামাজিক শ্ৰেণী, ভাষা আৰু লিংগভেদ সম্পৰ্কে অধ্যায়টোত চমুকৈ আলোচনা সন্নিৱিষ্ট কৰা হ'ল। অধ্যায়টোৰ অধ্যয়নে আপোনাক সমাজ ভাষা-বিজ্ঞানৰ লগত সম্পৰ্কীত এই দিশ কেইটাৰ বিষয়ে সম্যক ধাৰণা প্ৰদান কৰিলে।

১৫.৫ অধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ

১) কোঁৱৰ, অৰ্পণা (২০০২); *ভাষাবিজ্ঞান উপক্ৰমণিক;* , ডিব্ৰুগড় ঃ বনলতা।

২) গোস্বামী, উপেন্দ্রনাথ (১৯৯৬); *অসমীয়া ভাষাৰ উদ্ভৱ সমৃদ্ধি আৰু বিকাশ;* গুৱাহাটী ঃ বৰুৱা এজেন্সি।

৩) দত্তবৰুৱা, ফনীন্দ্র নাৰায়ণ (২০০৬); *আধুনিক ভাষাবিজ্ঞান পৰিচয়;* গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

৪) ফুকন পাটগিৰি, দীপ্তি (১৯৯১); *ভাষাতত্ত্ব;* গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

৫) দাস, বিশ্বজিৎ (২০১৫); *সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান;* নগাঁও ঃ বুকচ্ এণ্ড বিয়ণ্ড।

৬) দুৱৰা, সপোন (২০০২); *ভাষা আৰু সমাজ;* গুৱাহাটী ঃ ষ্টুডেণ্ট ষ্ট'ৰচ।

৭) দেৱী, প্রণীতা (২০১৪); *ভাষাবিজ্ঞানৰ জিলিকনি;* গুৱাহাটী ঃ প্রতিশ্রুতি প্রকাশন।

৮) পাঠক, ৰমেশ (২০০৮); *ভাষা-বিজ্ঞানৰ ভূমিকা;* গুৱাহাটী ঃ অশোক বুক ষ্টল।

৯) পাদুন, নাহেন্দ্র (সম্পা.)(১৯৯৩); *ভাষাৰ তত্ত্ব-কথা;* শিৱসাগৰ ঃ অসম সাহিত্য সভাৰ ঊনষষ্ঠিতম অধিবেশন।

১০) ভট্টাচার্য, বসন্ত কুমাৰ (১৯৯৩); *ভাষা বিজ্ঞান প্রৱেশ;* গুৱাহাটী ঃ চন্দ্র প্রকাশ।

১১) মৰল, দীপাঙ্কৰ (১৯৯৭); *উপভাষা-বিজ্ঞান;* গুৱাহাটী ঃ ষ্টুডেণ্ট ষ্ট'ৰচ।

১২) শইকীয়া বৰা, লীলাৱতী আৰু ফুকন পাটগিৰি, দীপ্তি (সম্পা.) (২০০২); *ভাষা-জিজ্ঞাসা;* গুৱাহাটী ঃ বনলতা।

১৩) শর্মা, অনুৰাধা (২০১৬); *সমাজ আৰু ভাষা সমাজ ভাষা-বিজ্ঞান পৰিচয়;* গুৱাহাটী ঃ বান্ধৱ।

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

১৪) Fasold, R. (1984). *The Sociolinguistic of Society.* New York: Basil Blackwell.

১৫) Fishman, Joshua A.(2001). Can Threatened Languages Be Saved? Reversing Language Shift Revisited : A 21st Century Perspective, Multilingual Matters" p.116.

১৬) Hudson, R.A (2001). *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

১৭) Kakati, B.K. (1941). *Assamese, Its Formation and Development.* Gauhati: Department of Historical and Antiquarian Studies.

১৮) Romaine, S. (2000. *Language and Society: An Introduction to Sociolinguistics.* New York: Oxford University Press.

১৯) Labov, W (2010). *A Social Stratification of English in New York City.*

২০) Lakoff, R. T. (2004). *Language and Women's Place.* (Edited by Mary Bucholtz) New York: Oxford University Press.